

ดิฉันกลัวเป็นบาปที่เพื่อนมาชวนไปวัดเพื่อฟังเทศน์ ดิฉันพูดออกอุบายแกมโกหก เขาว่า มีธุระนัดกับเพื่อนไว้บ้าง มีธุระอย่างอื่น ๆ บ้าง แล้วไม่ไปวัดตามคำชักชวนของเขา ทั้ง ๆ ที่ดิฉันอยากไปและเคยไปเสียจนชินมาตั้งแต่เป็นเด็ก เพราะคุณแม่เป็นคนชอบวัด และพาไปเสมอ ที่กลัวจะเป็นบาปก็เพราะพูดโกหกเพื่อนที่หวังดีต่อเราหนึ่ง เวลาพระท่านเทศน์ก็มีคนคุยกันไม่หยุดปาก ฟังเทศน์ไม่รู้เรื่องทำให้เบื่อและรำคาญหนึ่ง จึงสงสัยว่าจะ เป็นบาป การไปวัดทำให้ใจเย็นสบาย ดิฉันชอบ แต่มีนักเทศน์แข่งพระท่านนั้นที่ไม่อยากไป วัดในเวลาฟังเทศน์

การพูดปดมดเท็จเป็นของไม่ดีอยู่แล้ว เมื่อมีใครพูดเช่นนั้นเข้าอีก คนนั้นก็เป็นคน ขี้ปด ขี้โกหก และเป็นคนไม่ดีแน่ ชื่นพูดโกหกกันทั้งบ้านทั้งเมืองและทั้งโลก เขาก็ให้นาม ว่าบ้านโกหก เมืองเหลวไหล ไทยขี้ปด โลกหลอกลวง หมดความเชื่อถือ และกลายเป็นโลก หมดความหมาย ส่วนจะเป็นบาปหรือไม่นั้นอาตมาไม่ใช่ผู้ทำเหตุ จึงไม่กล้าเข้าไปรับรอง ผลของคุณได้

ที่คุยกันในเวลาพระท่านเทศน์เล่า จนผู้นั่งอยู่ใกล้เคียงรำคาญ บางครั้งต้องถอย ออกห่าง ๆ โดยไม่ให้เสียมารยาท ผู้คุยนั้นจะเป็นบาปบ้างไหมคะ

ถึงจะเป็นบาปหรือไม่ก็เป็นเรื่องของเขาดังที่เรียนแล้วเมื่อกี้ ถ้าคุณกลัวเป็นบาป และเกรงพระเณรและคนอื่นจะรำคาญ และเบื่อก็อย่าทำอย่างเขา เรื่องก็จะเรียบร้อยไป เท่านั้น

สำหรับท่านและพระเณรอื่น ๆ รู้สึกรำคาญบ้างไหม เมื่อกำลังฟังเทศน์หรือกำลัง เทศน์ด้วยความตั้งใจ เกิดมีคนคุยกันขึ้นในเวลาเช่นนั้น

นี่มันเป็นเรื่องของท่านต่างหาก ถ้าคุณต้องการทราบอย่างละเอียดจากธรรมที่ท่าน กำลังแสดงอยู่ ก็โปรดตั้งใจฟังด้วยความสงบ อย่าใช้กิริยาอาการใด ๆ ที่จะเป็นข้าศึกต่อ การแสดงธรรมและการฟังธรรม ผู้เทศน์ก็มีแก่ใจเทศน์ ท่านที่ตั้งใจฟังด้วยความสนใจก็ ได้รับประโยชน์โดยทั่วกัน เพราะการแสดงธรรมและการฟังธรรมถือเป็นหลักจำเป็นใน ภาคปฏิบัติธรรมไม่ด้อยกว่าการปฏิบัติธรรมด้านอื่น ๆ อีกประการหนึ่งการฟังธรรมด้วยความสงบไม่อ้ออิ่ง นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ผู้นั้นแล้ว ยังเป็นคติตัวอย่างอันดีงามแก่ คนเพิ่งเริ่มเข้าวัดฟังธรรม และกุลบุตรกุลธิดาสืบ ๆ ไปอีกด้วย เพราะพระศาสนาที่ตก ทอดมาถึงพวกเรา เป็นมาด้วยความเคารพ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้รู้จักกาลสถานที่ที่ควรไม่ ควร มิได้เป็นมาแบบเวลาพระเทศน์ ญาติโยมก็สนุกคุยกันไม่มีความเคารพ

พอพระเทศน์จบลงความสงบเย็นใจก็ไม่เกิด คติธรรมต่าง ๆ ซึ่งควรจะได้บ้างใน เวลาฟังเทศน์ก็ไม่ปรากฏ มีหนายังว่าพระเทศน์นานเกินไปบ้าง พระเทศน์ลึกลงไป ฟังไม่ เข้าใจบ้าง ความจริงฟังเรื่องคุยกันต่างหาก ไม่ได้สนใจฟังพระเทศน์ จะรู้เรื่องลึกลง ตื้น หยิบละเอียดได้อย่างไร และเวลาพระเทศน์ท่านก็ไม่ทราบด้วยว่าใครอยู่ต้นและใครอยู่ลึก เพราะไม่ใช่ปลา จึงไม่ทราบและสามารถแสดงธรรมให้ถูกจริตจิตใจตามความต้องการไป ทุกราย เพราะผู้เทศน์ก็เป็นพระปุถุชนที่มีกิเลสหนาปัญญาหยาบเช่นเดียวกับสามัญชนทั่ว ๆ ไป เพียงจะนึกหาอรรถธรรมแต่ละบทละบาทมาแสดงให้ญาติโยมฟังก็จนปัญญาอยู่แล้ว ถึงกับเหงื่อแตกโซกไปทั้งตัว ทั้ง ๆ ที่บางเวลาอากาศกำลังหนาวอยู่ด้วย โฉนจะมี สติปัญญาอันสุขุมลุ่มลึกคิดอ่านอรรถธรรม อันเหมาะสมกับจริตจิตใจมาแสดงให้ท่านผู้ฟัง ได้รับความรื่นเริงบันเทิงใจไปทุกบททุกบาท ย่อมเป็นสิ่งที่สุดวิสัยอย่างยิ่ง

ท่านที่คุยกันในขณะนั่งฟังเทศน์ โดยมากก็เป็นผู้ใหญ่ที่สูงเกียรติและวัย ซึ่งควรจะ คำนึงถึงศักดิ์ศรีอันดีงามของตน แต่ทำไมจึงไม่คิดบ้าง

ศักดิ์ศรีกับใจของคนมันไม่ใช่อันเดียวกัน คุณกรณาย่านำมาคละเคล้ากัน เดี่ยวจะ ทำให้ยุ่งไปหมด และจะกลายเป็นว่าคนก็คุยกัน ศักดิ์ศรีก็คุยกันด้วย และพลอยถูกตำหนิ ไปด้วยกันทั้ง ๆ ที่ศักดิ์ศรีไม่มีส่วนรู้เห็นด้วย

ศักดิ์ศรีกับคนมันแยกออกจากกันได้หรือ ทำไมท่านจึงพูดอย่างนั้น ซึ่งน่าสงสัยมาก เพราะไม่มีใครเขาแยกกันและพูดอย่างท่าน

ถ้าเป็นอย่างนายอำเภอเหิมกับยศของนายอำเภอเหิมเขาก็แยกกันได้ ส่วนเจ้านาย หรือท่านผู้มีเกียรติและศักดิ์ศรีอื่น ๆ อาตมาไม่ทราบได้ เพราะอาตมาไม่เคยเห็น ไม่เคย ได้ยิน และไม่เคยมียศบรรดาศักดิ์ จึงไม่มีอะไรจะแยก

ส่วนนายอำเภอเหิมเขาแยกยศออกจากตัวเขาอย่างไรบ้าง นิมนต์ท่านอธิบายให้ ดิฉันฟัง เพราะยังไม่เคยได้ยินจึงอยากทราบ เพื่อเป็นแนวความคิดต่อไป หากมาถูกตัว ดิฉันและเพื่อน ๆ เข้าบ้าง จะได้แก้ไขทันเหตุการณ์

เท่าที่เห็นเขาทำก็ไม่เห็นยากอะไร ง่ายนิดเดียว คือเขาแต่งตัวนายอำเภอไปตรวจ ราชการ เวลาเข้าสมาคมสุราและเขาจะดื่มสุรา และเต็นรำต่าง ๆ ตามนิสัยของเจ้านายผู้ ฉลาด เขาก็ถอดเสื้อถอดหมวกซึ่งเป็นเสื้อยศและหมวกยศของนายอำเภอเหิมออกไว้ในที่ ควร แล้วบอกกับเสื้อและหมวกว่า ตำแหน่งนายอำเภอจงอยู่ที่นี้ ส่วนนายเหิมจะดื่มสุรา และเต็นรำไปตามเรื่องของนายเหิม แล้วเขาก็ดื่มสุราและเต็นรำไปตามความชอบใจของ นายเหิมซึ่งเป็นคอสุรา ส่วนเสื้อกับหมวกนายอำเภอไม่เห็นดื่มและเต็นรำด้วย แม้นายเหิม

จะเมาเหล้าหรือหยอกเล่นกับเพื่อน ๆ ไปตามภาษาของคนเมา แต่เสื่อกับหมวก นายอำเภอก็ไม่เห็นเมาและหยอกเล่นด้วย ฉะนั้น จึงเข้าใจว่า ศักดิ์ศรีกับคนแยกจากกันได้ ทำนองนายอำเภอเหี้ยมเป็นตัวอย่าง คนที่มีศักดิ์ศรีไปวัดฟังเทศน์ และไปนั่งคุกกันอยู่ในขณะที่พระกำลังเทศน์จึงเข้าใจว่าไม่เสียศักดิ์ศรี นี่เรียนตามที่นายเหี้ยมเขาทำ เวลาเขาเลิกจากการดื่มสุราและเต็นรำแล้วก็จับเสื่อและหมวกของนายอำเภอมาสวมใส่ และทำหน้าที่ของนายอำเภอเหี้ยมต่อไป ส่วนนายเหี้ยมก็หายไปโดยศพของนายอำเภอเหี้ยมผู้นั้นนั่นเอง

ที่นี้คนเขาจะทราบใหม่นายอำเภอเหี้ยมทำเป็นตัวอย่างมาก่อน จนถึงกับท่านผู้มียศและศักดิ์ศรีซึ่งสูงกว่านายอำเภอเหี้ยม ต้องมานั่งคุกกันโบสถ์หรือในสถานที่ ๆ พระกำลังเทศน์ โดยไม่คำนึงว่า คนที่ตั้งใจฟังและพระที่กำลังเทศน์จะรำคาญ

คนจะทราบหรือไม่ว่า นายอำเภอเหี้ยมทำหรือไม่ทำมาก่อนก็ตาม จะสำนักหรือไม่ว่า พระกำลังเทศน์และคนกำลังตั้งใจฟังก็ตาม ก็คงจะทำทำนองนายเหี้ยมดื่มสุราและเต็นรำนั้นแล โปรดชมท่านเช่นเดียวกับราษฎรชมนายเหี้ยมว่าเป็นคนไม่ถือตัวฉะนั้น

ถ้าท่านผู้มีเกียรติและศักดิ์ศรีซึ่งเป็นพุทธมามกะ และเป็นที่เคารพนับถือของปวงชนมาทำอย่างนี้ โดยไม่คำนึงถึงตัวและคนรุ่นหลังซึ่งจะถือเป็นตัวอย่าง ปล่อยให้ป็นแบบ นายอำเภอเหี้ยมไปเสียทุกคนและทุกกาลสถานที่ แล้ววัดวาอารามและสถานที่เคารพบูชาต่าง ๆ จะไม่กลายเป็นสถานที่ดื่มสุราและเต็นรำของนายอำเภอเหี้ยมไปเสียหมดละหรือ ท่านเห็นว่าอย่างไร

ถ้ากลัวจะเป็นแบบนายอำเภอ เราก็อย่าทำแบบนายอำเภอ เรื่องจะเป็นอย่างนั้นไปไม่ได้ได้อยู่เอง เท่าที่เป็นอยู่ไม่ว่าท่านว่าเรารู้สึกมีคนชอบนายอำเภอเหี้ยมกันมาก ดังนั้นตามสถาบันต่าง ๆ แห่งพระพุทธศาสนาจึงมักมีนายอำเภอเหี้ยมปลอมตัวไปอยู่ในวงงานนั้น ๆ ด้วยอย่างแยกไม่ออก หากจะแยกจริงๆ ก็จำต้องแยกเอาตัวด้วยคนหนึ่ง เป็นข้างฝ่าย นายอำเภอเหี้ยม เพราะจำได้ว่า อดีตกาลเป็นมาก่อนญาติโยมเสียด้วยซ้ำ และยังรู้สึกชอบนายอำเภอเหี้ยมอีกด้วย เห็นว่าสะดวกดี วันนี้คุณได้กุศลแรงช่วยเตือนเอาตัวให้ได้คติเพิ่มอีก แต่ถ้าชินตอปัญหาไปนาน ๆ ก็น่ากลัวสำหรับเอาตัวอยู่มาก จึงขอยุติ

ดิฉันมิได้มาถามเพื่อไล่ท่านให้จน แต่มาเรียนถามเพื่อความเข้าใจในฐานะที่พวกเราเป็นพุทธบริษัท นับถือพุทธศาสนาประจำชาติ จะควรปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นความดีงามระหว่างพุทธบริษัทกับพุทธศาสนา

สิ่งที่เป็นคู่ควรแก่กันอันจะก่อให้เกิดมงคลแก่ตนและสิริมงคลแก่ส่วนรวม ควรประพฤติตนทำนองลูกที่ดีประพฤติตนต่อบิดามารดา ศิษย์ที่ดีประพฤติตนต่อครูอาจารย์

พุทธบริษัทที่ดีประพฤติตนต่อศาสนา เวลาก้าวเข้าวัดก็ควรรู้จักความหมายของวัด ว่ามีคุณค่าแก่โลกอย่างไรบ้าง แล้วพึงปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสถานที่ ไม่ส่งเสียงอื้ออึงจนเกินไป เวลาเดินผ่านวัดไปมา ไม่สนทนาธรรมหรือคุยกันในเวลาอันไม่สมควร เช่น เวลาพระท่านกำลังแสดงธรรม ซึ่งต่างฝ่ายต่างต้องการความสงบมาก เพื่อผลเท่าที่ควรจากการแสดงและการฟัง ถ้าพยายามปฏิบัติได้ก็เป็นความดีงามไม่มีที่สิ้นสุด ตลอดถึงกุลบุตรสุดท้ายภายหลังก็หวังมีหลักอันดียึดไว้ปฏิบัติกันสืบ ๆ ไป

สิ่งที่ไม่สมควรซึ่งชาวพุทธเราพากันไปทำในวัดยังมีมาก เช่น นำสุราเข้าไปดื่มในวัด และเล่นการพนันในวัด เวลามีงานวัดหรือมีการเผาศพคนตายซึ่งเก็บไว้ในวัด ทั้งแอบทำและทำกันอย่างเปิดเผยแบบไร้ความสำนึกไม่มีอาย สำหรับความเห็นของดิฉันซึ่งเป็นผู้หญิงเห็นว่าเป็นไม่ควร เพราะเป็นที่อุจาดบาดตา ทั้งคนไทยด้วยกัน และคนต่างชาติอันเป็นเหตุให้เขาดูถูกศาสนาและคนไทยอีกด้วย

คุณผู้ชายหรือเด็กในบ้านของคุณไม่มีใครไปทำอย่างนั้นบ้างหรือ ถ้ามีก็ควรบอกห้ามกันเสียบ้าง อย่าให้พระและอาตมาไปยุ่งด้วยเลย เพราะเรื่องเช่นนี้พระไม่นำไปสอดแทรกให้เห็นและห้ามปราม ฟังแล้วรู้สึกไม่สบายใจ ทั้งนี้เพราะวัดวาศานาเป็นสมบัติของท่านพุทธบริษัททุกคน ไม่ใช่เป็นของคุณ และของอาตมาแต่ผู้เดียว พอเราจะมาปรับทุกข์แก่กันให้เป็นเรื่องปวดสมองโดยใช้เหตุ วัดวาศานาเคยมีมาแต่โบราณ ต่างท่านต่างก็รักหากันมาด้วยความรักสงวน ใครเขาจะไปทำอย่างนั้น เพราะเป็นที่เคารพของคนไทยทั้งแผ่นดิน ไม่ใช่คุณผู้ชายและเด็ก ๆ ในบ้านของคุณไปแอบทำ แล้วมาพูดซุบซิบกันในบ้านให้คุณได้ยิน แล้วยกเรื่องนี้โยนทิ้งออกไปนอกบ้านให้กลายเป็นเรื่องของคนทั้งบ้านทั้งเมืองไปอย่างนั้นหรือ เอาละหยุดพักไว้ก่อน มีอะไรดี ๆ กว่าเรื่องซุบซิบก็โปรดสนทนากันต่อไป

ดิฉันต้องขอภัยที่มาพูดเรื่องไร้สาระตามภาษาของคนไม่รู้ให้ท่านฟัง แถมยังกลับทำให้ท่านไม่สบายไปด้วย ความจริงคนในบ้านดิฉันไม่มีใครดื่มสุรา การทะเลาะเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงไม่มี นับว่าสงบเย็นพอควร ทั้งนี้เพราะคุณของพระศาสนาปกครองป้องกันเรื่องราวไม่ค่อยมี คนในบ้านต่างเชื่อฟังและอยู่ด้วยกันเป็นผาสุก เวลาว่าง ๆ พ่อของเด็กและดิฉันก็เรียกลูกมาอบรม เล่านิทานที่เป็นคติให้ฟังบ้าง พุทธธรรมให้ฟังบ้าง ให้เด็กมีจิตใจซึ่มซาบในพระศาสนาไปวันละเล็กละน้อยเสมอ รู้สึกได้ผลดี เด็ก ๆ เชื่อฟังไม่ค่อยฝ่าฝืน และรู้สึกรักและสังสรรค์กันดี ไม่ค่อยมีการทะเลาะวิวาทกัน

ผู้ปกครองที่เห็นความสำคัญในอนาคตของเด็กก็ควรจะทำอย่างนั้น ไม่ปล่อยให้ไปไปตามบุญตามกรรม เด็กจะหาหลักยึดไม่ได้ โตขึ้นก็กลายเป็นคนไม่มีความหมายใน

ตัวเอง และเป็นป่าเถื่อนทั้งที่มีความรู้แต่ใช้การอะไรไม่ได้ และยังกลับมาเป็นภัยแก่ตนและผู้อื่นอีกด้วย

ทำไมท่านจึงว่าเด็กเป็นป่าเถื่อนทั้ง ๆ ที่มีความรู้ และยังจะกลับเป็นภัยเสียอีกเล่า
คุณเคยเห็นเด็กและผู้ใหญ่ประพฤติตัวเป็นภัยแก่สังคมบ้างไหม
เคยเห็น และมีเกลื่อนไปหมด ไม่ว่าบ้านนอกในเมือง และเมืองเล็ก เมืองใหญ่
คนทั้งนี้ คุณคิดว่าเขาเคยได้รับการศึกษามาบ้างไหม หรือมีแต่ประเภทที่ไม่เคย
ผ่านแม้โรงเรียนอนุบาลทั้ง ๆ ที่เป็นคนมีวัยควรผ่านแล้ว

ต้องเคยผ่านการศึกษามาแล้วแทบทั้งนั้น เว้นแต่บ้านที่อยู่ในป่าลึกจนแทบจะพูดได้
ว่า ไม่เคยเห็นเดือนเห็นตะวันเลย นั่นอาจจะไม่มีโอกาสได้ศึกษา นอกนั้นต้องได้รับ
การศึกษามาพอสมควร เพราะสมัยนี้การศึกษาเจริญมาก และเจริญจนนักศึกษาสมัครก็มี
จำนวนไม่น้อย แทนที่จะรู้สึก

เบื้องต้นคุณสงสัยเรื่องคนป่าเถื่อน เพราะความรู้ที่เรียนมาใช้งานอะไรไม่ค่อยได้
ขอให้เอาตามอธิบายให้ฟัง แต่แล้วกลับพูดว่า การศึกษาเจริญมากจนคนล้มตัว และเสียไป
ก็มีจำนวนไม่น้อย นี้คุณหมายความว่าอย่างไร ลองอธิบายให้อาตมาฟังบ้าง

ความรู้ที่เรียนมาทุกแขนงนั้นดิฉันชมว่าดีไม่มีทางตำหนิ แม้แต่ตัวดิฉันเองก็รักและ
สนใจในการศึกษา เพราะถือว่าวิชาความรู้เป็นเข็มทิศทางเดินอันราบรื่นของชีวิต และความ
เจริญก้าวหน้าทุกด้าน ทั่วโลกอาศัยหลักวิชาตลอดมา แต่ที่ไม่ชมนั้นเป็นส่วนบุคคลซึ่ง
ศึกษามาแล้วไม่มาทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนและส่วนรวมเท่าที่ควรจะเป็น สมกับความรู้
เป็นเครื่องประดับตนให้สวยงาม ทั้งด้านความประพฤติและหน้าที่การงาน แต่ตรงข้ามกลับ
ไม่สนใจในหลักวิชาที่เรียนมา แต่กลับทำตัวให้คนโกงที่อาศัยการเรียนน้อย เพราะไม่มีทุน
ต้องเดือดร้อนไปด้วย ประหนึ่งเรียนมาเพื่อก่อความเดือดร้อนแก่คนอื่น ซึ่งเป็นที่น่า
เกลียดและเอือมระอามากกว่าจะเป็นที่เคารพนับถือ สำหรับดิฉันคนโกงไม่ได้ศึกษามาก ยัง
ทำให้นึกถึงภัยอยู่ภายในส่วนลึกของหัวใจ ว่าคนประเภทล้มตนและทำความรกรุงรัง
ให้แก่ส่วนรวมจนหาที่ก้าวเดินไม่ได้ โดนแต่ชวากแต่หนามที่คนฉลาดแบบนี้เที่ยวปักเสียบ
ไว้แทบทุกหนทุกแห่ง หากเป็นทำนองที่กล่าวมาไม่หาทางแก้ไขเสียบ้าง ต่อไปน่ากลัวจะ
หาทางเดินไม่ได้

ที่เป็นเช่นนี้คุณเข้าใจว่าไม่ได้รับการศึกษา ได้รับการศึกษาน้อย หรือเพราะได้รับการ
ศึกษามากเกินไป

เด็ก ๆ ที่ไม่รู้ภาษาภาษาอะไรเลยก็ไม่มีใครถือสา คนที่โง่เขลาเพราะไม่ค่อยได้รับการศึกษาตั้งตาสีตาสาก็เป็นบุคคลที่น่าสงสาร แต่คนที่ทำโลกให้เดือดร้อนในสังคมและวงงานต่าง ๆ โดยมากไม่ใช่คนสองประเภทที่กล่าวนี้

ส่วนคุณเล่า อยู่ในคนประเภทไหนในบุคคลเหล่านั้น

จะอยู่ในบุคคลประเภทไหน ดิฉันไม่ค่อยสนใจมากไปกว่าความปรารถนาอยากช่วยเพื่อนมนุษย์ด้วยความรู้ความเข้าใจที่บริสุทธิ์เท่าที่จะช่วยได้ ไม่ให้เป็นแบบมีความรู้ความฉลาดมากเท่าไร ก็นำมาใช้ในทางผิด ให้คนอื่น ๆ ได้รับความเดือดร้อนชุนเคืองมากเท่านั้น บุคคลประเภทนี้แม้จะมีความรู้วิชาบรรดาศักดิ์สูง ก็ไม่มีใครอยากเคารพนับถือ เพราะยังรู้สึกว่ามีความรู้ที่น้อยแต่ประพฤติตัวดีไม่ได้ ขึ้นไปชมและให้เกียรติเข้า ก็เท่ากับนำเชื้อไฟไปเสริมไฟให้กลายเป็นโลกวินาศขึ้นมาสู่มวลมนุษย์ ให้เป็นกองเพลิงไปหมดทั้งโลก ความรู้สึกของดิฉันเป็นเช่นนี้จะผิดหรือถูกขออภัยท่านมาก ๆ ด้วย

อาตมาไม่มีเจตนาจะจับผิดจับถูกคุณ คอยฟังและยึดเอาเหตุผลที่คุณพูดให้ฟังแล้วนำไปเป็นคติเท่านั้น จึงไม่ควรเกรงใจและขออภัย ถ้าจะขอก็ควรขอจากผู้ที่ถูกตำหนิหรืออาตมาก็พลอยถูกตำหนิด้วย ถ้าถูกด้วยแต่จะมาขอเฉพาะอาตมาคนเดียวก็ยังไม่ชอบ ต้องขอไปหมดบรรดาผู้ที่ถูกตำหนิจึงจะชอบธรรม ไม่ลำเอียง เฉพาะอาตมาแล้วคุณไม่ต้องขออภัยให้เกียรติ เพราะที่ยึดคำที่คุณพูดถูกตามความจริงมาเป็นคติก็เป็นการได้รับเกียรติอยู่แล้ว นี่แหละคือเกียรติอันสูงส่งไม่มีอะไรจะเสมอได้แล้ว

ดิฉันมิได้ตำหนิท่าน และท่านผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่ไม่ชมผู้ที่ตั้งหน้าทำความผิดแก่ตนและส่วนรวมเท่านั้น ทั้งที่รู้ ๆ ฉลาดปราดเปรื่องในหลักวิชาการว่า ส่วนไหนที่จะทำโลกให้เจริญ และส่วนไหนที่จะทำโลกให้เสื่อมพินาศ แล้วไม่พยายามส่งเสริมหรือดัดแปลงไปตามแผนที่ที่รู้มาเท่าที่ควร และกราบชมเชยท่านพลเมืองดีที่ประพฤติชอบและพยายามชักจูงพี่น้องลูกหลานชาวไทยให้ดำเนินตนไปด้วยความมีศีลธรรมเป็นขอบเขต ชาวไทยได้รับความร่มเย็นตลอดมาโดยชนบประเพณีอันดีงาม ไม่โยกคลอนไปตามสิ่งแวดล้อมอย่างง่ายดาย

คำว่าสิ่งแวดล้อมนั้นจะหมายถึงอะไรบ้างอาตมาไม่เข้าใจ

แหม มันมากแสนมากจนเลยขอบเขตจะประมาณ ดิฉันต้องขออภัยมาก ๆ ท่านอยู่แต่ในวัด ไม่ค่อยจะมีโอกาสได้เห็นภัยของสิ่งแวดล้อมแต่ละอย่างๆ ที่มันทำคนให้เสียคนจนถึงกับจมไปเลยก็มีจำนวนไม่น้อย บางรายถึงกับตั้งตัวไม่ได้และฆ่าตัวตายก็มี ดิฉันขอ

เรียนถามท่านสักเล็กน้อย พอทราบแนวทางความเสียหายของสิ่งแวดล้อมบ้าง ท่านเห็นปลาในบึงในหนองใหญ่ ๆ บ้างไหม

เคยเห็นกระทั่งปลาทะเล ไม่ว่าแต่ปลาธรรมดาในบึงในหนองเท่านั้น

ปลาทะเล ท่านเห็นปลาอะไรบ้าง ตัวใหญ่ไหม

เคยเห็นปลาทุเค็ม ปลาทุหนึ่ง ปลาทุสด ซึ่งล้วนแต่พ่อปลาแม่ปลาทั้งนั้น จะใหญ่หรือเล็กก็แล้วแต่คนที่เคยเห็นมาแล้วจะพิจารณาเอาเอง ถ้าอาตมาว่าตัวมันใหญ่ เดียวคุณก็จะว่าตัวใหญ่ยิ่งกว่านั้นยังมีอีกเยอะ เรื่องก็จะไม่จบลงได้

ที่นี้ท่านเคยเห็นสิ่งแวดล้อมของปลานั้น ๆ บ้างไหม คืออะไร

เคยเห็นน้ำและจอกแห่นั้นแหละคือสิ่งแวดล้อมของปลา เพราะมันอาศัยอยู่กับสิ่งเหล่านั้นเป็นประจำ

ส่วนเครื่องล่อและเครื่องสังหารมันซึ่งมีจำนวนมากและมีประเภทต่าง ๆ ที่เขาเอาไปชุ่มไว้ในน้ำเพื่อล่อและดักปลา ท่านเคยเห็นบ้างไหม

เคยเห็นบ้าง เช่น ไล่เดือน ตักแตน รำ เศษอาหารต่าง ๆ เบ็ดและอวนเป็นต้น ซึ่งเขาตากอยู่ตามหมู่บ้านแถวริมแม่น้ำโขง แต่ไม่ได้เห็นเวลาเขาทำ

ที่นี้ท่านพอจะทราบได้ไหมว่า สิ่งเหล่านี้แหละคือสิ่งแวดล้อมสำหรับปลา ในขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งทำลายชีวิตปลาด้วย ปลาตัวรู้เท่าไม่ถึงการณ์โดยมากต้องถูกทำลายชีวิตเพราะสิ่งเหล่านี้ แต่ปลาตัวฉลาดก็พอมีทางหลบหลีกพาชีวิตผ่านพ้นไปได้ ตามธรรมชาติปลาย่อมไม่ตายเพราะน้ำและจอกแห่นดังที่ท่านว่านั้น นอกจากเวลาเขาจับปลาด้วยเครื่องจับชนิดต่าง ๆ มาแล้ว นำปลานั้นมาต้มด้วยน้ำ ผสมด้วยผักที่เก็บมาจากน้ำ เช่นผักบุงเท่านั้น น้ำและผักธรรมชาติไม่มีอะไรเป็นภัยต่อปลา

แล้วสิ่งแวดล้อมของคนเล่ามีอะไรบ้าง อาตมากำลังกระหายอยากฟัง

สิ่งแวดล้อมของคนไม่ใช่ไล่เดือน ไม่ใช่ตักแตน ไม่ใช่รำ ไม่ใช่เศษอาหารต่าง ๆ ไม่ใช่เบ็ดและอวนเป็นต้นดังเช่นของปลา แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์เคยอาศัยเป็นอยู่หลับนอน เคยกิน เคยดม เคยนุ่งห่มใช้สอย เคยประดับตกแต่ง พุดอย่างฟังง่าย ๆ ก็คือรูปที่เคยเห็น เช่นรูปหญิงชาย พัสตูลูสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องย้อมใจให้เกิดความกระสันดิ้นรนอยากได้ เสียงที่เคยได้ยิน เช่น เสียงหญิงชาย เสียงขับกล่อมบำรุงบำเรอ เสียงพุดจาไพเราะจับใจ ทำให้จิตเคลิบเคลิ้มหลงใหลใฝ่ฝัน ไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอนได้ กลิ่นที่เคยสูดดม เช่น กลิ่นดอกไม้ของหอมที่เป็นเครื่องประดับอันมีลักษณะและกลิ่นต่าง ๆ ตลอดจนกลิ่นหญิงชาย ซึ่งเคยเชยชิดสนิทจนติดแบบถอนไม่ขึ้น รสที่เคยลิ้มทางชีวหาประสาท และกายประสาท มี

รสอาหารและเครื่องดื่มชนิดต่าง ๆ ตลอดรสอันเกิดจากความสัมผัสต่าง ๆ แล้วนำเข้าไปเป็นอารมณ์ครุ่นคิดอยู่ภายในไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้ เหล่านี้แลเรียกว่า สิ่งแวดล้อมของมนุษย์หญิงชายทั่วโลก

ที่ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นภัยต่อมนุษย์นั้น เป็นได้อย่างไรบ้าง ลองอธิบายให้อาตมาฟังพอได้เป็นคติ และนำไปสั่งสอนลูกหลานต่อไป

ตามปกติธรรมดาเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องอาศัยกันทุกคน แม้แต่ฝ่ายสงฆ์ก็จำต้องอาศัย แต่มีผิดแปลกกันไปบ้างตามเพศที่ไม่เหมือนกัน ที่ว่าเป็นภัยนั้นขึ้นอยู่กับความไม่รู้จักประมาณเป็นสำคัญกว่าอื่น ไม่เป็นสิ่งที่นำดำเนินไปเสียทีเดียว อาตมายอมรับว่าเป็นความจริงในข้อที่ว่าความไม่รู้จักประมาณทำให้เป็นภัยได้ และยังมีความเห่อเหิมเป็นผู้ชักจูงอีก ความพอดีมีความสุขจึงหาไม่เจอทั้งผู้ใหญ่และเด็ก ผู้ใหญ่ก็ต้องการกินอยู่หลับนอนอย่างดี ๆ ราคาแพง ๆ เครื่องนุ่งห่มใช้สอย เครื่องประดับตกแต่ง ตลอดยวดยานพาหนะ ล้วนแต่อย่างดี ๆ ราคาแพง ๆ เด็ก ๆ เห็นผู้ใหญ่พาวัง ตัวเองก็เป็นลูกที่มีพ่อแม่เช่นมนุษย์ทั่ว ๆ ไป จะมามัวเดินต้อย ๆ อยู่อย่างไรได้ จำต้องวิ่งตามผู้ใหญ่ โดยมีได้ค้ำจุนว่าตนยังเป็นเด็ก คิดอย่างเดียวว่า ทำอย่างไร ความหรรษาทุกอย่างของเราจึงจะทันหรือยิ่งกว่าเพื่อน ๆ

ความคิดใฝ่ฝันที่จะให้ได้อย่างใจหวังก็ยิ่งฝึกลึกจนถอนไม่ขึ้น สุดท้ายก็กลายเป็นคนใจร้าย หลักลอย ประหนึ่งรถเบรคแตกห้ามล้อไม่อยู่ เสยพาเจ้าของลงไปนอนจมอยู่ในคลองกว่าจะจุดขึ้นมาได้ก็กลายเป็นศพไปเสียแล้ว อย่างหนึ่งก็หมดสติ คนก็สลบไสลหรือตาย รลก็แหลกลยับเขินหาขึ้นดีไม่ได้ ถ้าเทียบกับหลักวิชาที่เรียนมาก็พลอยเสียไปด้วย ตัวเองก็เสียเพราะการปล่อยตัวตามใจชอบ ทางที่ดีก่อนจะทำอะไรลงไปควรพิจารณาให้รอบคอบ ไม่ควรทำแบบเอาตัวเข้าไปเสี่ยง หากเสียแล้วแก้ยาก สิ่งอาศัยทุกชนิดถ้ารู้จักประมาณก็อำนวยความสะดวก แต่ถ้าเป็นไปด้วยอำนาจความฟุ้งเพื่อเห่อเหิม สิ่งอาศัยทั้งมวลก็กลายเป็นภัยแก่เราได้

เงินทองของมีค่าและหายาก ผู้ไม่มีความขยันหมั่นเพียรและฉลาดพอก็หาไม่คอยพอใช้ และรับประทาน เพราะผู้จะคอยสังหารทรัพย์มีมากภายในตัวของเราคนเดียวนี้แล เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ แต่ละอวัยวะย่อมต้องการสิ่งบำรุงบำเรออยู่เป็นประจำ ซึ่งล้วนจะต้องซื้อหาแลกเปลี่ยนมาทั้งนั้น ไม่ใช่จะเกิดขึ้นอย่างลอย ๆ พอจะไม่เห็นโทษแห่งความฟุ่มเฟือยเห่อเหิม อันเป็นตัวสังหารทรัพย์ให้ย่อยยับไม่มีเหลือ สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่รอบตัวย่อมเป็นภัยแก่ทรัพย์สมบัติและจิตใจ ของผู้ไม่รู้จักยับยั้งผ่อนคลายเป็นตาม

เหตุการณ์และฐานะ แต่เป็นคุณประโยชน์แก่ร่างกายและจิตใจสำหรับผู้รู้จักวิธีปฏิบัติต่อตนเองและสิ่งที่จะนำมาบำรุงเท่าที่ควร

สิ่งที่ควรคิดเสมอก็คือ นิสัยของมนุษย์ทุกเพศและทุกวัยชอบชี้แจงในการทำงานเพื่อแสวงหาทรัพย์ แต่ชอบขยันในการจ่ายทรัพย์ ไม่มียับยั้งชั่งตวงให้อยู่ในระดับพอดีและมีความสุขแก่ตนและครอบครัว พระพุทธเจ้าทรงเป็นห่วงต่อสัตว์โลกผู้มีความคะนองอยู่ภายในไม่มีวันลดน้อยลงยิ่งกว่าน้ำมหาสมุทร ซึ่งเป็นสาเหตุทำลายตนและทรัพย์สินให้ย่อยยับ เพราะไม่รู้จักวิธีปกครองตน ทรงประทานธรรมไว้ทุกแห่งทุกมุม ทั้งสอนพระ ทั้งสอนฆราวาสผู้อยู่ครองเรือน ให้รู้จักวิธีปฏิบัติตนต่อสิ่งเกี่ยวข้องด้วยธรรมที่มีขอบเขตแห่งความพอดีอยู่แล้ว เพื่อเป็นคนมีขอบเขต และเป็นสุขตามกำลังและฐานะที่จะควรเป็นได้ โลกที่เต็มไปด้วยทรัพย์สมบัติไม่ขาดแคลนก็จะเป็นโลกที่มีความสุข เพราะคนรู้จักวิธีแสวงหาทรัพย์ และรู้จักวิธีใช้ทรัพย์ให้เป็นสุขแก่ตนและส่วนรวม

ลำพังความรู้ที่เรียนมาไม่ทันกับสิ่งผลักดันอยู่ภายใน ซึ่งคอยจะผลุบโผล่ออกมาอยู่ทุกขณะ ต้องอาศัยหลักธรรมเข้าช่วยหนุนต้านทานพายุความพัดผัน ทั้งภายนอกและภายในให้สงบลง ทรัพย์สมบัติและตัวเราจะไม่พินาศไปตามพายุจัดซึ่งพัดผันอยู่ตลอดเวลา โดยสอนให้รู้จักวิธีปฏิบัติต่อตนและสิ่งเกี่ยวข้องกับทนให้พอเหมาะสม เช่น สอนว่า *อัตถัญญตา* รู้จักถือเอาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมชนิดต่าง ๆ ระวังไม่ให้สิ่งนั้น ๆ กลับมาเป็นภัยต่อตนโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ *ธัมมัญญตา* รู้จักการทรงตัวไว้โดยชอบ ไม่เอนเอียงไปตามสิ่งยั่วชวน ไม่ผลุนผลัน พิจารณาก่อนแล้วค่อยทำลงไป จนกลายเป็นนิสัยช่างคิด ทำอะไรไม่ค่อยผิดพลาด สามารถรักษาตนให้ปลอดภัยได้ในท่ามกลางแห่งมรสุมคือสิ่งแวดล้อมทุกชนิด *อัตตัญญตา* รู้จักตน รู้จักท่าน คือรู้ฐานะของตนและฐานะของท่าน ไม่อาจเอื้อมโนสิ่งและบุคคลที่เลยฐานะของตัว ประพฤติตนให้พอเหมาะกับฐานะที่เป็นอยู่

มัตตัญญตา รู้จักประมาณในการบริโภคใช้สอย ไม่ให้ฟุ่มเฟือยหรือฝืดเคืองจนเกินไปซึ่งผิดฐานะความพอดี *กาลัญญตา* รู้จักเวลาทำงาน เวลาพักผ่อน เวลาที่ควรเที่ยวตลอดสถานที่ที่ควรเที่ยวหรือไม่ควร *ปริสัญญตา* รู้จักสมาคมตลอดมารยาทที่จะประพฤติต่อสังคมนั้น ๆ ให้เป็นไปด้วยความเหมาะสม รู้จักนิสัยของหมู่เพื่อนหญิงชายที่เกี่ยวข้องกัน ตลอดมารยาทความประพฤติต่อกัน *ปุคคลปโรปรัญญตา* รู้จักเลือกบุคคลที่ควรคบหรือไม่ควรคบ เพราะทุกสิ่งไม่ว่าคนหรือสัตว์ แม้แต่อาหารยังต้องมีกระดูกหรือก้างแฝงอยู่ คำว่าดีหรือชั่วจำต้องมีปะปนกันไป ผู้ต้องการของดีจำต้องเลือกเฟ้นทุกสิ่งและทุกครั้งที่

เกี่ยวข้อง นอกจากการเลือกสรรสิ่งภายนอกแล้ว ยังควรเลือกสรรสิ่งภายใน คือความคิด นึกตรึกตรองซึ่งเกิดจากใจของเราอีกด้วย

เพราะใจเป็นต้นเหตุสำคัญยิ่งกว่าสิ่งภายนอก คนอื่นไม่ดี เราพอรู้ได้ แต่เราเป็นคนไม่ดีในการคิด การพูดและการทำ ไม่ค่อยจะรู้เรื่องของตัว จึงหาทางแก้ไขยาก ทำนองเรามองดูชนตาคนอื่นเห็นได้ชัด แต่พอย้อนกลับมามองดูชนตาของเราเองเลยไม่เห็น ต้องใช้กระจกเงาเข้าช่วยมองจึงเห็นได้ การมองดูความผิด ถูก ชั่ว ดีของตัวก็ต้องใช้ปัญญา ซึ่งเปรียบกับกระจกเงาส่องเข้าหาตัวเราเสมอ เราสังเกตคนอื่นอย่างไร ควรจะใช้ความสังเกตตัวเราในทำนองเดียวกัน หรือมากกว่านั้น ถ้าใช้ความสังเกตสอดรู้ตัวเองตั้งที่ว่ นี้ จะต้องเห็นจุดดีชั่ว ซึ่งแสดงอยู่ภายในตัวได้ชัด และพอมีทางแก้ไขและส่งเสริมได้เป็นลำดับ ในธรรมที่กล่าวมานี้คือ ธรรมที่ซ้บอกให้ค้นหาของดีในตัวของเราแต่ละราย ๆ พยายามถอดถอนสิ่งชั่วออกไป

คนดีเราไม่จำเป็นต้องไปค้นหาที่ไหนมากนัก แต่จะพบคนดีในตัวเราเป็นชั้น ๆ ไป เช่น เราเห็นคนดีที่มีการรับประทาน และดื่มเป็นเวล่ำเวลา ไม่พรว้า ๆ เพรีอ ๆ จนร้านขายอาหารและเครื่องดื่มต่าง ๆ เปื่อ ไม่ชนะจะรับเงินค่าอาหาร และเครื่องดื่มจากนักพรว้า เพรีอ เป็นคนมีหลักใจเป็นหลักทรัพย์ เป็นคนรักตน รักครอบครัว รักพ่อแม่ ไม่ชอบเที่ยวในสถานที่ที่จะให้เกิดความเสียหายแก่ตนและทรัพย์สินโดยใช่เหตุ เป็นคนประหยัดทรัพย์ ไม่สุรุษสุร่าย ไปตามกิจมาตามกาล ไม่เที่ยวผลาญทรัพย์และตัวเองไปเพื่อประโยชน์กับสิ่งใด ทางบ้านไว้ใจและหวังสิ่งนั้นกับเราได้จริง เป็นคนมีขอบเขต ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจไปตามสิ่งยั่ววนซึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็นคนยอมรับฟังเหตุผลจากตนเองและครอบครัว พ่อแม่พี่น้อง ไม่เห็นว่าตัวดีและฉลาดไปทำเดียว

จะไปอะไรที่ไหนกับใคร มีการปรึกษาได้ถามผู้เกี่ยวข้องในวงใกล้ชิดจนเห็นสมควรแล้วค่อยไป ไม่ได้ไปแบบสัตว์ไม่มีเจ้าของ ซึ่งคอยจะขึ้นเขียงอยู่ตลอดเวลา เป็นคนวางตนต่อสิ่งแวดล้อมได้ดี ไม่ตื่นเต้นและอับเฉากับสิ่งที่มายั่ววนอย่างง่ายตาย เป็นคนหนักแน่น และรักความสุจริต มีกาย วาจาสะอาด มีใจซื่อตรงต่อตนเอง เพื่อนฝูงและการงาน การคบและสังเกตหญิงชายเพื่อเป็นคู่ครอง ก็มีได้คบเพราะอำนาจความรักจุดลากไปทำเดียว แต่คบเพื่อดูอธยาศัยใจคอ ความโง่ ความฉลาด ความประพฤติ หน้าที่การงาน วิชาความรู้ พื้นเพที่เป็นมา ตั้งเดิมแห่งนิสัย สกุลที่เคยเป็นมาเป็นคนคับแคบหรือกว้างขวาง ซื่อสัตย์สุจริตหวังเป็นมิตรเพื่อพึ่งเป็นพึ่งตายกันได้จริงหรือไม่ จำต้องสังเกตทุกสิ่งและทุกระยะที่คบ หากพอสังเกตได้ทั่วถึง

เพราะการหาคู่ครองที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นของเล็กน้อยและง่ายดาย แต่เป็นการวางรากฐานแห่งชีวิตเพื่อร่วมเป็นร่วมตายต่อกันอย่างไม่มีอะไรจะแบ่งรับแบ่งสู้ได้ ถ้าดีก็ดีไปทั้งเขาทั้งเรา ทั้งครอบครัววงศ์สกุล ถ้าเสียก็พลอยเสียไปตาม ๆ กันหมด ทั้งยังเป็นไม้เบื่อไม้เมาต่อกันอีกชั่วชีวิตระหว่างสามภรรยา และสกุลทั้งสอง ตลอดลูกหลานบริวารของสกุลนั้น ๆ เข้ากันไม่ติด เหมือนแยกแผ่นดินกันอยู่คนละมุมโลกระหว่างสามภรรยา ตลอดวงศ์สกุลแต่ละฝ่าย มองเห็นกันเหมือนไม้แทงลูกตา ทั้งจะเบือนหน้าหนี ทั้งอ้าปากค้างพูดอะไรไม่ออก ถ้าพอจะเหาะได้ก็อยากจะเหาะไปเสียในขณะนั้น เพื่อจะมีทางหายใจบ้าง เพราะความอึดอันตันใจเต็มทน ถึงกับใจจะขาดลงในเวลานั้นจนได้ พอพ้นจากหลุมรอกกลับไปถึงบ้านแล้ว ต่างฝ่ายต่างนิทาให้ใครต่อใครในบ้านและญาติ ๆ ฟังสามปีไม่รู้จักจบตามนิสัยมนุษย์ที่ชอบเล่าไม่จบ ทั้งเรื่องรัก เรื่องชอบ ทั้งเรื่องชัง เรื่องโกรธ เรื่องเกลียด

ฉะนั้น โบราณท่านจึงสอนกุลบุตรธิดาไม่แล้วไม่เล่า สอนข้าสอนชากเกี่ยวกับการหาคู่ครอง ไม่ให้ถือความรักเป็นผู้มีอำนาจ จะพาให้เดือดร้อนในภายหลัง ความรักให้มีไว้เพียงเป็นช่องทางเดินเข้าหากัน ถ้าไม่มีความรักไว้เป็นรสชาติเลยก็เป็นทำนองอาหารไม่มีรสเลย ผู้รับประทานก็ไม่มีแก่ใจจะรับ แม้จะรักมากก็ไม่ยอมให้ออกหน้าออกตา จะทำผู้รักให้เป็นคนตาฝ้าฟาง มองไม่เห็นส่วนลึกของความเดือดร้อนอันจะตามมาทีหลัง เพราะความรักกลายเป็นความเบื่อ ตามธรรมชาติของความรักประเภทนี้ เมื่อได้กันเป็นคู่ครองแล้วจะตั้งอยู่ไม่ได้นาน แต่จะค่อยจางหายไปวันละเล็กละน้อยจนหมดไป ถ้าไม่มีความรักที่เกิดจากความดีประเภทอื่น ๆ ดังที่กล่าวผ่านมาแล้วมารับรองหรือสนับสนุนไว้ คู่สามีภรรยานั้นจะอยู่ด้วยกันไม่ได้นาน

เท่าที่โลกอยู่ด้วยกันมานับแต่วันเริ่มแต่งงานจนถึงสุดท้ายปลายแดน นั้นเป็นความรักอย่างอื่นซึ่งดี และแนบสนิทมากกว่าความรักประเภท ถ้าหอมก็หอมคบ แต่ถ้าขมก็ทิ้งทันที ต่างหาก ฉะนั้นท่านจึงสอนให้หาแก่นแห่งความรักอันแท้จริงจากกันและกัน จะสมชื่อว่าหาความรักชนิดวางรากฐานแท้ ไม่ใช่ความรักชนิดกลีบกลอกหลอกหลวงดังที่เห็น ๆ กัน ส่วนความรักประเภทน้ำเชื่อมในชั้นเริ่มแรกจำเป็นต้องมี เพื่อเชื่อมติดต่อกันกับความรักอันเป็นส่วนสำคัญที่อยู่ใต้ดินซึ่งจะโผล่ขึ้นมาทีหลัง และเป็นความรักที่มั่นคง ทั้งยึดเหนี่ยวคู่ครองไว้ได้ตลอดอวสาน การแสวงหาคู่ครองด้วยการสังเกตไตร่ตรองไว้อย่างพร้อมมูลแล้ว ย่อมเป็นผลให้คู่ครองและเครือญาติทั้งสองฝ่ายไม่ผิดหวัง และอยู่ด้วยกันเป็นสุขตลอดกาลนาน ไม่ค่อยมีเรื่องร้าวราน หรือแตกแยกทางครอบครัว ตลอดวงศ์ญาติที่เกี่ยวข้องกันก็ไม่เกิดความเดือดร้อนระส่ำระสาย

แม้จะอยู่ในฐานะที่ยากจนบ้างก็มีความสุขต่อกันเท่าที่ควร เพราะต่างฝ่ายต่างเคารพและเห็นใจกัน ไม่ดูถูกเหยียดหยามความมีความจนของกันและกัน ตลอดวงศ์สกุลของแต่ละฝ่ายก็ไม่นำมาเหยียบย่ำกล้ากราบ ผิดหรือถูกก็ว่ากันไปตามเหตุการณ์ที่ควร ไม่ลุกลามเหมือนไฟป่า ถ้าวางแผนไม่ถูกแต่เริ่มแรก การมีครอบครัวก็เท่ากับก่อไฟเผาตัวยิ่งกว่าเผาผีตายเสียอีก เพราะได้รับความกระทบกระเทือนชอกช้ำทางจิตใจ เนื่องจากความเห็นไม่ลงรอยกันบ้าง จากรายได้มีน้อย แต่การจ่ายไม่คำนึงถึงสิ่งที่ควรหรือไม่ควรบ้าง จากนิสัยฟุ่มเฟือยซื้อไม่มีเพียงพอบ้าง จากการชอบด้อม ๆ มอง ๆ หางานพิเศษทางกามารมณ์ แทนการหาเงินมาเพิ่มเติมครอบครัวบ้าง จากความเป็นนักเลงเล่นการพนันไม่เลือกหน้าชกบ้าง จากการเที่ยวตีก ๆ เหมือนนกค่างควบบ้าง จากความเป็นคนกว้างขวางจนเกินตัว พาเพื่อน ๆ เข้าร้านสุราบาร์เบียร์แล้วจ่ายเงินอย่างไม่อั้น ปรหนึ่งมีนางเงินตั้งอยู่หน้าบ้านเหมือนฉางข้าวบ้าง

เหล่านี้เพียงแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก่อขึ้น ย่อมเป็นไฟเผาผลาญครอบครัวให้เดือดร้อนและล่มจมไปได้ ทำให้หม้อข้าวเตาไฟแตก ตลอดเด็ก ๆ ซึ่งไม่รู้ภาษาอะไรด้วยก็พลอยเดือดร้อนไปตาม มีหน้าเศร้าเหงาหงอยไม่เป็นอันกินอันนอน จนกลายเป็นเด็กที่มีปมด้อยติดตัว เวลาไปโรงเรียนก็ละอายเพื่อนฝูงเข้าหน้าใครไม่ติด ดูหนังสือไม่มีความจดจำ สอบก็พลอยตกทั้ง ๆ ที่เคยสอบได้คะแนนดี ๆ ทุก ๆ ปีมา ทั้งนี้เพราะมามัวคิดเป็นทุกข์เป็นร้อนกับเรื่องของคุณพ่อคุณแม่ทะเลาะวิวาทกัน

ดังนั้น การมีครอบครัวจึงมิใช่เรื่องเล็กน้อยพอจะทำเอาอย่างง่าย ๆ แบบสุกแล้วเอาเผาแล้วกินไปเลยอย่างนั้น เพราะเรื่องครอบครัวมิใช่เรื่องกล้วยหอม บทไปโดนกล้วยเน่าเข้าบ้างมันเหม็นติดมือล้างไม่ออก แม้ข้างนอกจะพอล้างได้แต่ข้างในไม่ยอมออกพลอยให้เป็นทุกข์และรำคาญอยู่รำไป จึงควรฟังเสียงท่านที่เคยเห็นฟ้าเห็นดินมาก่อนอนาคตทางครอบครัวจะได้แจ่มใส ดังที่อธิบายมาแล้ว จะชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดค้นหาคนดี และเจอคนดีที่ตัวและครอบครัวเราเอง การพูดมากก็มากจนลืมเค้าเงื่อนว่าเราพูดอะไรกันเป็นต้นเหตุ

ท่านพูดถึงสิ่งแวดล้อมว่าเป็นได้ทั้งโทษทั้งคุณ สิ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้เข้าไปเกี่ยวข้องต้องการ ถ้าพาลก็ทำให้เกิดโทษ ถ้าฉลาดก็ทำให้เกิดคุณ วันนี้ดิฉันรบกวนท่านมากไป และคำที่นำมาเล่าถวายท่านบางคำก็ควร แต่บางคำก็ไม่ควร ท่านเตือนให้สติจึงรู้สึกตัวว่าได้พูดผิดไป จึงขอภัยท่านมาก ๆ ด้วย กราบขอบพระคุณ และนมัสการลาท่าน